

UDK 94(497.5 Dalmacija)"04"
Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Bego Omerčević

STANJE U PROVINCISI DALMACIJI U PRVOJ POLOVINI V STOLJEĆA

Teodosijevom podjelom Rimskog carstva 395. godine rimska provincija Dalmacija pripala zapadnom dijelu Rimskog carstva. Našavši se na razmeđu istočnog i zapadnog dijela Carstva ona je došla u vrlo nepovoljan politički i svaki drugi položaj. Stalna politička previranja između Istoka i Zapada nisu mogla zaobići ni provinciju Dalmaciju. U toku prve polovine V stoljeća, provincija Dalmacija bila suočena sa čestim provalama barbara i sa pojavom careva uzurpatora, koji su svojim nasilničkim osvajanjem vlasti još više produbili krizu unutar zapadnog dijela Carstva. Godine 437. Gala Placidija, majka Valentinijana III, legitimnog cara Zapadnog rimskog carstva ustupila je provinciju Dalmaciju caru Istočnog rimskog carstva Teodosiju II, smatrajući da će na taj način dobiti njegovu, kako vojnu tako i političku podršku. Njena zamisao je samo djelimično uspjela. U toku prve polovine V stoljeća došlo je do pojačanog širenja kršćanstva na tlu provincije Dalmacije. Počev od druge polovine V stoljeća provincija Dalmacija je bila suočena sa novim teškoćama.

Ključne riječi: Rimsko carstvo, Zapadno rimsko carstvo, Istočno rimsko carstvo, provincija Dalmacija, barbari, kršćanstvo.

UVOD

Izvorna građa koja tretira V stoljeće mnogo je oskudna. Uglavnom se radi o fragmentarnim podacima koji nam kao takvi ne pružaju nikakvu mogućnost za detaljnije i cjelovitije sagledavanje stanja i prilika u Rimskom carstvu, a samim tim i u provinciji Dalmaciji. U toku V stoljeća barbarska plemena su harala Carstvom, postepeno zaposjedajući njegove provincije. Početkom V stoljeća Vizigoti su krenuli ka Italiji (Jordanes, 1982: 146; Zosimus, 1982: 6.7.5, 9.2-3, 12.2), a potom i Ostrogoti (Orosius, 1964: 7.37.16). Godine 406. Vandali, Kvadi, Alani, Svevi i Burgundi su, pod pritiskom od Huna provalili preko Rajne u Galiju (Zosimus, 1982: 6.3.1; Hijeronim, 1910/1918: 123, 125.15).

O stanju u Rimskom carstvu svjedoče nam epigrami iz 407. godine, Paulina od Beizersaua, koji piše: „... *da Sarmati pustoše, Vandali pale požare, a Alani brzo porobljavaju*“ (Paulinus, 1888: 19-21). Nadalje, on kaže: „... *trudimo se da uz bolan trud i nesigurne rezultate, da sve natrag u red vratimo*“ (Paulinus, 1888: 19-21).

Sve to je kulminiralo sa padom Zapadnog rimskog carstva, i osnivanjem barbarskih kraljevina u njegovom dijelu. Barbarske kraljevine, osnovane u Galiji, Hispaniji i Africi, u prvim decenijama V stoljeća, zaobišle su provinciju Dalmaciju, ostavivši je u rukama rimskih vlasti. Teodosijevom podjelom Carstva provincija Dalmacija, kao sastavni dio dijaceze Panonije i prefekture Italije je pripala Zapadnom dijelu Carstva. Granica između dva Carstva je išla pravcem Apeninsko poluostrvo, na jugu, Bar, Budva, doline rijeka Morača, Drina (sa desnim pritokama), Dunav i Tisa, na sjeveru. (Kale, 1988). Linija razdvajanja dva Carstva u jugoistočnoj Evropi vodila je dolinom rijeke Drine.

PROVINCIIJA DALMACIJA - INTERES ZAPADNOG I ISTOČNOG RIMSKOG CARSTVA

Do 437. godine Dalmacija, odnosno njeni zapadni krajevi (skoro cijelo područje današnje Bosne i Hercegovine, zapadne Srbije i manji dio današnje Hrvatske) su bili u sastavu Zapadnog rimskog carstva, dok su veći dio današnje Srbije i cijela današnja Crna Gora pripadale Istočnom rimskom carstvu.

Bez obzira na sukobe između Istoka i Zapada, Dalmaciji je sve više prijetila opasnost od rušilačkih napada barbara. To govori činjenica da je stanovništvo iz ravničarskih predjela provincije Dalmacije počelo bježati na uzvisine, gdje su im

nekadašnje ilirske gradine dobro došle. Za razliku od ruralnih krajeva, stanovnici u urbanim sredinama su podizali ogromne bedeme oko naselja kako bi se dodatno zaštitili. Na taj način značajno je promijenjen njihov prvobitni izgled. Najupečatljiviji primjer takvog naselja predstavlja kasnoantički grad Hvar (*municipium Lisina*) (Tomasović 2014: 59–84), koji je podignut u vrijeme krize Rimskog carstva, krajem IV stoljeća, da bi kasnije, u toku V i VI stoljeća, nastavio svoj kontinuitet (Katić 2003: 525-526). Na području Istre i Liburnije (Matijašić 1993: 569-585), je bilo najviše urbanih naselja podignutih na temeljima nekadašnjih ilirskih gradina. Međutim, jedno naselje je bilo posebno. Riječ je o Novigradu u Istri (*castellum Novas, Neapolis*) (Katić 2003: 525; Matijašić 2011: 285-294), koji nije imao nikakvih ilirskih, niti rimskih elemenata arhitekture. Mnogi primorski gradovi i otoci su se također utvrđivali, iako su neki od njih bili prirodno zaštićeni, kao npr. Rab, Zadar, Nin, Stobreč, Trogir, Cavtat i drugi.

Stanovništvo provincije Dalmacije, posebno njenog istočnog dijela bilo je opterećeno problemom graničnog pojasa između Istoka i Zapada. Sudeći na osnovu pisane izvorne građe nije moguće precizno definisati granice municipija, kao ni utvrditi u kojoj i kolikoj mjeri su pojedini municipiji bili u sastavu provincije Dalmacije ili pak provincije Gornje Mezije. Za liniju razdvajanja Istoka i Zapada B. Omerčević kaže: „Kako se ona dobrim dijelom protezala preko ovih (Omerčević 2006: 120), dalmatinskih prostora, zbog čega je domaće stanovništvo, gotovo redovno, bilo suočeno sa problemom rivalstva između Zapadnog i Istočnog carstva, te njihovom borbom za prevlast nad ovim prostorima. To je za posljedicu imalo sužavanje područja provincije Dalmacije, koja je tokom prve četiri decenije V stoljeća, u cjelosti pripadala zapadnom dijelu Carstva, zatim pokidane veze sa Panonijom i okolnim provincijama, te neriješen status Podrinja, koje je bilo proglašeno 'ničijom zemljom'“ (Omerčević 2006: 120).

Provincija Dalmacija se našla na meti Vizigota 401. godine kada su oni iz Makedonije krenuli preko Grčke, Albanije, duž jadranske obale i dalje u pravcu Rima (Miletić 1988: 375; Basler 1972: 107). Nakon što nisu uspjeli osvojiti Rim, Vizigoti su se poslije 402. godine nastanili u „... *barbarskoj zemlji pored Dalmacije i Panonije*“ (Wolfram 1990: 153). Prema nekim podacima oni su tih godina boravili u Panoniji Saviji (Liebeschuetz 1998: 64 – 65), zatim Drugoj Panoniji (Gračanin 2006: 88), te sjevernoj (Andrić 2002: 131), i istočnoj Dalmaciji (Gračanin 2005: 88) čekajući priliku za novi napad. Kada je u pitanju istočna Dalmacija, vjerovatno je riječ o području koje je obuhvatalo Foču, Goražde, Višegrad, Užice, Ljuboviju i Čajniče (Imamović 2016 :43).

Vizigoti su se iz Dalmacije spustili u Epir, odakle su se ponovo 408. godine zaputili u pravcu Rima. Kada su napali Rim, njima se pridružilo i oko 3000 robova (Zosimus 5.35; Liebeschuet 1998), koji su se željeli osloboditi rimskog jarma. Vođa Vizigota Alarih, prije napada na Rim, ponudio je rimskom caru Honoriju nagodbu koja se ticala vizigotskog povlačenja, ali uz značajno obeštećenje u plemenitim metalima. Međutim, te 408. godine car Honorije nije pridavao značaj Alarihovoj ponudi, nego je odlučio da pozove Valensa iz Dalmacije da mu se, sa svojih pet legija, pridruži u odbrani Rima.

O vojnoj i civilnoj upravi u provinciji Dalmaciji od 60 - tih godina IV stoljeća nema podataka. Tek 408. godine spominje se Valens, zapovjednik trupa u Dalmaciji kada je pozvan od strane cara Honorija da sa svojim legijama dođe u Rim kako bi pomogao u odbrani grada usljed napada Vizigota. Iz ovog Honorijevog čina može se zaključiti da je situacija u provinciji Dalmaciji, u to vrijeme, bila stabilnija. Valens se odazvao na poziv, ali je poginuo 410. godine kada je izginula i sva njegova vojska. Drugi zapovjednik koji se spominje bio je Generid, zapovjednik trupa u Dalmaciji, Gornjoj Panoniji, Noriku i Reciji. Poslije njih, do 454. godine nemamo podataka o provinciji Dalmaciji sve do Marcelina – namjesnika provincije Dalmacije.

Oba naprijed spomenuta vojna zapovjednika su imenovana u vrijeme vladavine maloljetnog cara Honorija, kojem je zbog maloljetstva bio suvladar vojskovođa Stilihon, sin Vandala i Rimljanke.

Obnašajući funkciju *magistra militum* Stilihon je imao stvarnu vlast u Rimskom carstvu. I sam je bio oženjen Rimljankom, sestričnom i usvojenom kćerkom cara Teodosija I. Svoju vojnu karijeru Stilihon je započeo 365. godine, prvo kao vojskovođa u Panoniji, a od 395. godine, imenovan je za staratelja Teodosijevog maloljetnog sina Honorija. Doba Honorijeve vladavine obilježeno je pojavom careva uzurpatora i sve jačim i učestalijim napadima barbarskih plemena, što je dodatno oslabilo carsku vlast i još više, produbilo krizu unutar Carstva. Računajući da će doći do izvjesnih pozitivnih promjena car je 402. godine odlučio da carsku prijestolnicu premjesti u Ravenu. Međutim, takva njegova odluka nije donijela nikakve pozitivne rezultate. Usljed takvih okolnosti, kao i zbog izdaje i smrti Stilihona, Honorije je 421. godine za svog suvladara izabrao Konstancija III (Drinkwater 1998: 269 - 298), koji je bio porijeklom iz *Naissusa* (Niš). U među-vremenu, 417. godine Konstancije III je oženio Honorijevu polusestru Galu Placidiju (Oost 1968: 114 - 121). Iako je bio na vlasti već sedam mjeseci, njegovu vladavinu nije htio potvrditi Teodosije II (408-450.), istočno - rimski car, koji je naslijedio svoga oca Arkadija. U međuvremenu izbila je teška svađa između Gale Placidije i njenog brata cara Honorija. Ona i

Valentinijan III su bili protjerani u Carigrad, gdje su ostali do Honorijeve smrti 423. godine.

Poslije smrti cara Honorija 423. godine na carski prijesto je došao car Jovijan (423.-425.) (Drinkwater 1998), koji je prethodno bio civilni službenik na dvoru. Kada je došao na vlast pokušao je da napravi sporazum sa Teodosijem II. Međutim, to mu nije pošlo za rukom. U zamjenu za sporazum Teodosije II je odlučio da na vlast postavi mladog Valentijana III. Odluka je donesena u oktobru 424. godine, kada je u Valentinijan III u Carigradu proglašen za cezara. Nakon kratkotrajne borbe, Teodosijeva vojska je porazila uzurpatora Joviana i u julu 425. godine postavila za cara Zapadnog rimskog carstva Valentijana III (425 - 455.) (Oost 1968). U prvoj fazi njegove "vladavine" njegova majka Gala Placidija je uspostavila neku vrstu posljednjeg rimskog triumvirata. Ona je jednom generalu dala na upravu Galiju, drugome Italiju, a trećem Afriku. Takva podjela vlasti je ubrzo dovela do građanskog rata, u kojem je Flavije Aecije (Priscus fr. 8; Cassiodorus 1992: I.4.11), vrhovni zapovjednik rimske vojske (*magistar militum*) u Galiji, uz pomoć Huna, uspio da 433. godine osvoji potpunu vlast u Carstvu. Tako je Valentinijan III ostao samo de jure car, koji nikada neće de facto vladati Carstvom.

Valentijan III oženio se 437. godine Eudoksijom, kćerkom istočno - rimskog cara Teodosija II, zbog čega u historiografiji još uvijek nema jedinstvenog stava u vezi sa statusom provincije Dalmacije. Dok jedni istraživači smatraju da je carica Gala Placidija poklonila Dalmaciju caru Istočnog rimskog carstva (Šišić 1925: 161-162; Nikolanci, 1985: 5), drugi misle sasvim suprotno, te u vezi s tim smatraju da je provincija Dalmacija ostala u sastavu Zapadnog dijela Carstva (Posavec 2007: 16, bilj. 35). Jedino što se pouzdano zna odnosi se na Iliričku prefekturu koja je predata na upravu caru Istočnog rimskog carstva. U to vrijeme, glavni grad prefekture bio je Sirmijum, da bi potkraj vladavine Valentijana III, 441. godine, kada su Huni zaposjeli Sirmijum, postao Solun (Thesalonika, današnja Grčka). S obzirom da je, u to vrijeme, zapadni dio Carstva bio izložen pojačanim napadima barbara, carica Placidija je odlučila da provinciju Dalmaciju ustupi caru Teodosiju II, smatrajući da će na taj način dobiti njegovu, kako vojnu tako i političku podršku, koja joj je bila prijeko potrebna za odbranu Zapadnog rimskog carstva. Njena zamisao je samo djelimično uspjela. Naime, potvrdu carevog pristanka pružaju nam činjenice koje se odnose na zajedničku borbu careva Valentijana III i Marcijana (450 - 457.), nasljednika Teodosija II, protiv Huna, koji su odbijali da plaćaju godišnji danak. Na kraju, Teodosije II je ostvario političku stabilnost u dijelu Carstva kojim je vladao, dok se

u politiku zapadnog dijela Carstva nije miješao. Od tada provincija Prevalitana nije više bila pogranična teritorija, jer je car Teodosije II dobio na upravu cijeli Ilirik. Time je bila ozbiljno narušena ranija Teodosijeva podjela Carstva.

Nakon što je provincija Dalmacija, poslije 437. godine, došla u sastav Istočnog rimskog carstva, njeni krajevi na istočnoj obali Jadranskog mora postali su meta vandalskih pretenzija. Svoj put do primorskih dalmatinskih oblasti našli su Vandali, gusari, koje Z. Črnja opisuje na sljedeći način: „*Jakim eskadrama oni su iznenada napadali dalmatinske gradove i naselja; plijenili su, pljačkali i ubijali onako kao što su to samo oni umjeli, pa su opet iznenadno nestajali*“ (Črnja 1965: 71).

Bilo je to polovinom V stoljeća. Tada su car Lav I i Antemije, udruženim snagama napali na Vandale u Africi. Oni su na Gajzerihovu Kraljevinu poslali flotu koja je brojala oko 1.100 brodova (Procopius 1905: 3.6.10-27). Bila je to najbrojnija flota u poznoj fazi antike. U direktnom sudaru dvije izuzetno jake flote u vodama Sredozemnog mora, Vandali su, ne samo trijumfovali nego i potpuno uništili protivničku flotu. Ova poraz skupo je koštao oba Carstva (Procopius 1905: 3.6.2).

BARBARSKI UTJECAJ NA PRIVREDNE I KULTURNE PRILIKE U PROVINCiji DALMACIJI U PRVOJ POLOVINI V STOLJEĆA

Posebno značajnu ulogu u svim ovim previranjima i sukobima, četrdesetih i pedesetih godina V stoljeća, imali su Huni. Oni su još 379. godine prodrli duboko u unutrašnjost balkanskih provincija, na područje južne Panonije i u Valeriju (Gračanin 2005: 11). Huni su formirali svoj savez sačinjen od Ostrogota i Alana, koji su u vrijeme vladavine cara Gracijana postali rimski federati (Schmidt 1934: 260; Nagy 1971: 319; Wolfram 1990: 251). Nedugo zatim, od njihovih napada stradali su brojni gradovi i sela duž dunavske granice. Godine 440. razorili su grad *Viminacijum* u Gornjoj Meziji, a godinu dana kasnije i *Singidunum* (Kuosmanen, 2013: 152), zatim *Marrgum* (današnja Čuprija), te neke druge manje gradove u unutrašnjosti, kao npr: *Naisus* (Niš), *Margus* (Dubrovita), *Ratiaria* (Arcar), *Serdica* (Sofija) (Ivanišević - Kazanski 2014: 136-139; *Nistorr*, 2002: 91). Koliko su Huni bili nemilosrdni u svojim napadima govori nam podatak koji se odnosi na *Viminacijum*, kojeg su njegovi stanovnici, usljed stravičnih razaranja, ubijanja i pustošenja, potpuno napustili (Milovanović 2013). Godine 441. pod vlast Huna pao je i Sirmijum (Šišić 1916: 19). Opasnost od Huna, odnosno njihovog plemenskog saveza uveliko je prijetila i samom

Konstantinopolisu. Zato je, po nalogu cara, 447. godine, izgrađen dobro utvrđen odbrambeni zid (Turnbull - Dennis 2004: 7).

Usljed hunske najezde na Panonije i Meziju Superior, znatno su bile ugrožene sjeverna (bliže Sirmijumu) i istočna granica (bliže Singidunumu) provincije Dalmacije. Trgovina, ali i cjelokupna privreda u ovo vrijeme doživjele su stagnaciju. S novonastalom situacijom dodatno je otežana eksploatacija ruda i transport roba. Cesta Salona – Livanjsko Polje - Glamočko Polje - Banja Luka (*Castra*) – Bosanska Gradiška (*Servitium*) - Sisak (*Siscia*) bila je od velikog značaja za Rimljane. Jednako važna bila je i putna komunikacija Sisak (*Siscia*) - Sremska Mitrovica (*Sirmium*), koja je jednim dijelom prolazila i kroz područje današnje Bosanske Posavine i Semberije. Njena trasa još uvijek nije u potpunosti određena. Međutim, pretpostavlja se da je ona od *Servitiuma* išla preko Posavine, Semberije, dolinom Drine i dalje prema *Sirmiumu* i *Argentarii*.¹ Kretanje saobraćaja s robom ovim saobraćajnicama nije mogao biti bezbjedan zbog huskog pritiska.. Zbog takvih okolnosti, trgovina istočno – jadranskom obalom bila je mnogo sigurnija i jeftinija.

Tokom IV stoljeća osjetno je porastao broj krupnih zemljoposjednika. Propadanje vila rustica odgovaralo je bogatim pojedincima. Na taj način došlo je do stvaranja velikog jaza između bogatih i siromašnih, što je primjetno i kroz V stoljeće. Ti zemljoposjednici su svoju zemlju mogli davati u zakup konduktorima (*conductores*) na određeni period ili trajno, a bilo je i onih zemljoposjednika koji su svojim zemljištem upravljali preko posrednika. Zbog bježanja stanovništva sa zemlje, sve više je jačao sistem kolonata koji je radnike vezao za zemlju, što se posebno odnosilo na Ilirik (Codex Iust, XI, 52). Međutim, zbog nedostatka izvorne građe nije moguće nešto više reći o uzgoju poljoprivrednih kultura. Na osnovu pronađenih alata za obrađivanje zemlje, žito je uzgajano u krajevima oko Save. Oruđa u ravničarskim i brdskim krajevima se prilično razlikovala. U ravničarskim predjelima koristilo se ralo, plug, a u brdskim, budaci i dvozube motike.

S obzirom da su barbari osvojili brojne gradove Panonije i Gornje Mezije, na taj način su se sve više približavali provinciji Dalmaciji, odnosno njenom glavnom gradu Saloni koji se, pedesetih i šezdesetih godina V stoljća, našao na meti Gota i Huna.² Salona je, unatoč osvajačkim namjerama barbara ostala slobodan rimski grad,

---

¹ O rimskim cestama pogledati: *Tabula Peutingeriana, Codex Vindobonensis 324 I-II* (ed. E. Weber, Graz 1976.), V 4 – VI 2; http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/ (3.5.2016.); E. Imamović, *Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine*, Prilozi, Časopis Instituta za istoriju u Sarajevu, XX/21, Sarajevo 1985, 31-52; B. Omerčević, *Rimska cesta Salona - Servitium*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Tuzla VIII/2007, 17-33.

² M. Abramić, *O povijesti Salone, u: Antička Salona*, ur. N. Cambi, Split 1991, 44.

zahvaljujući dobroj odbrani i jakim bedemima koji su nekoliko puta dograđivani. Primorski gradovi, kao i oni na otocima bili su sigurniji zbog svog položaja. Stoga je stanovništvo onih manje zaštićenih i nesigurnih gradova provincije Dalmacije, usljed strahota, masovno napuštalo svoja staništa, tražeći novo utočište u dobro utvrđenim primorskim gradovima. Zbog ovakvog stanja, gradska privreda je sve više propadala. Naturalna privreda se vraćala u gradove kao posljedica inflacije i nestanaka roba na tržištu.

Numizmatički i epigrafski nalazi nas upućuju na konstataciju da su rudnici radili u toku prve polovine IV stoljeća (Imamović 1976: 23-24; isti 2002: 34). Od 380. godine podrinjski rudnici su bili ugroženi od čestih barbarskih provala i pljačkanja. Da je situacija postala nepovoljna za Podrinje, upućuju nas najnovija arheološka istraživanja (iz 2014.) u Skelanima, gdje je otkopan jedan kasnoantički objekat na lokalitetu Zadružni dom. Analizirajući pronađene freske i mozaike, ovaj objekat je mogao pripadati nekome ko je bio izuzetno bogat (Gavrilović Vitas – Popović 2015: 197-220). Da je objekat pripadao bogatom vlasniku, ne iznenađuje, s obzirom na prirodno bogatstvo ovog područja. Prema mišljenju pojedinih istraživača objekat je bio izgrađen krajem III ili u prvoj polovini IV stoljeća (Gavrilović Vitas – Popović 2015: 197-220). Nekad kasnije, u vrijeme barbarskih prodora, objekat je vjerovatno zapaljen ili je nasilno srušen. Septembra 2015. godine završena su arheološka iskopavanja u Skelanima, gdje su pronađeni impozantni podni mozaici, 80 kamenih spomenika i dvije bazilike.³ Prema nekim istraživačima, rudnici srebra u provinciji Dalmaciji su bili aktivni, ne samo u toku prve polovine V stoljeća, nego čak i poslije 476. godine (Bojanovski 1982: 146-149; Škegro 1999: 64). Godine 2004. pronađena je jedna silikva (poluga) – nesvakidašnji srebreni novac u Sirmijumu. Prema reversnom simbolu ovdje se radi o anonimnom, privatnom kovaču koji je ovaj novac mogao iskovati između IV i V stoljeća (Drča 2005: 142). Ako znamo da se Sirmijum snabdijavao iz mezijskih i dalmatinskih rudnika, onda je ovdje najvjerojatnije riječ o dovozu srebra iz Dalmacije koja je bila sigurnija od Mezije. Možda je i sama eksploatacija i transport bio više zasnovan na lokalnom nivou.

Tešku finansijsku situaciju u Rimskom carstvu tokom prve polovine V stoljeća jasno oslikava ubiranje poreza u novcu ili metalu od posjednika imanja, na kojima su se nalazile rude raznih metala. Ostaje nam samo mogućnost da pretpostavljamo, uzimajući u obzir ondašnje okolnosti, da je rudarstvo na području Podrinja ipak bilo zastupljeno, makar u onom najminimalnijem obimu.

---

³ <http://www.municipiumskelani.net/skelani-završena-arheoloska-iskopavanja/>

Nakon obznanjivanja Milanskog edikta, skriveni kršćani, koji su u provinciji Dalmaciji bili prisutni još od I stoljeća, izašli su iz svojih privatnih kuća i katakombi, i slobodno počeli upražnjavati svoju vjeru. U vezi s ovim, N. Cambi kaže: „*Kršćanstvo se u Dalmaciji razvijalo kao i drugdje u rimskom svijetu, ne sporije, iako možda malo bojažljivije, ali o tome znamo veoma malo.*“ (Cambi 2014: 119).

O širenju kršćanstva u provinciji Dalmaciji svjedoče rane bazilike. Do kraja IV stoljeća, mnogo više bazilika je podignuto u primorskim urbanim gradovima, nego li u zaleđu provincije Dalmacije. Izvorna građa, koja se odnosi na rano kršćanstvo, u krajevima unutar Dalmacije, je jako oskudna. Sudeći na osnovu istih nameće se zaključak da je kršćanstvo za vrijeme Konstantina i njegovih sljedbenika, sve do kraja IV stoljeća, bilo urbana religija (Cambi, 2014; Gabričević 1987: 283 - 286), koja se postepeno širila i u ruralne krajeve. Dobru ilustraciju takvog širenja kršćanstva predstavljao je grad *Jader* (današnji Zadar), odakle se kršćanstvo širilo na otok Ugljen (zadarski arhipelag). O tome nam vrlo uvjerljivo svjedoči memorija u Mulinama (Vežić 2011: 29). U Dalmaciji su još od I stoljeća, prije Neronovih progona, djelovali kršćanski misionari. Riječ je o apostolu Pavlu i njegovom učeniku Titu (Cambi 2014: 119-128). Međutim, prve ali sigurne vijesti o postojanju crkvene organizacije u provinciji Dalmaciji nalazimo kod sv. Euzebija Hijeronima (Gabričević 1987: 301), u pismu đakonu u Stridonu, koje je napisano 374. godine. Svjedočanstva o postajanju monaških redova u provinciji Dalmaciji, krajem IV stoljeća, kao i o njihovom napredovanju u otocima formiraju cenobitski samostani (život u zajednici).⁴ Kršćanska metropolija za provinciju Dalmaciju, bila je u Saloni.⁵ Ona je obuhvatala gradove: *Arbu* (Rab), *Jader* (Zadar), *Scardona* (Skradin), *Naronu*, *Epidaurum* (Cavtat), *Bistue Novu*, *Stridon* i *Kateru* (Šišić 1916: 18; Strika 2004).

O širenju kršćanstva u provinciji Dalmaciji svjedoče bazilike. Tako imamo baziliku u Nerezima. Okrenuta je u pravcu istok - zapad sa dimenzijama 15,49x14,09 m, a sagrađena je u tokom V ili u prvoj polovini VI stoljeća (Sergejevski 1954: 164, 168). Prema Đ. Basleru ova bazilika mogla je biti izgrađena od 401. do VI stoljeća (Basler 1986: 67). Teško da je izgrađena u periodu Vizigota, s obzirom na njihov odnos prema Mogorjelu koje nije previše udaljeno od Nereza. Bazilika u Docu

---

⁴ Značaj sv. Hijeronima prepoznat je u XVI stoljeću osnivanjem kaptola (zavoda) sv. Jeronima u Rimu 1589. bulom pape Siksta V za "ilirsku naciju" odnosno "pokrajinu" (Dalmacija i Ilirik – Hrvatska, Bosna i Slavonija, bez Slovenije) i za one koji znaju "ilirski" (Ivana Prijatelj Pavičić: *U traganju za povijesnim, kulturnim i umjetničkim identitetom umjetnika Schiavona: crtice iz povijesti njihove recepcije u 16. i 17. stoljeću*, Ars Adriatica, 4/2014, 315.

⁵ Salonitanska metropolija obuhvatala je sve biskupije od Raše u Istri na zapadu, do Budve u Boki Kotorskoj, do Drine na istoku. D. Mandić, Papa Ivan IV Solinjanin i pokrštenje Hrvata, 16/29, Zagreb 1992, 8.

okrenuta je u pravcu istok – zapad. Sagrađena je vjerovatno tokom V stoljeća (Basler 1984: 338). Bila je to jedna mala bazilika, namjenjena maloj ruralnoj zajednici. Bazilika u Mokrom kod Širokog Brijega imala je tri faze u svojoj gradnji. Kao i ostale “bosanske bazilike”⁶ i ova je bila okrenuta u pravcu istok – zapad. Što se tiče fazâ izgradnje ne može se odgovoriti u kojim periodima je izgrađena i obnavljana ova bazilika jer se susreću motivi akantove lozice, a ona se javlja i na drugim bazilikama od IV do VI stoljeća (Glavaš 2005: 33). U prvobitnoj fazi veći dio građevine zidan je ujednačenim kamenom, ali kasnije, prilikom popravke i dogradnje na sjevernom bočnom dijelu krstionice, korišten je veći slabo obrađeni kamen (Glavaš 2005: 33). Pronađeni su grobovi u lađi, narteksu i memoriji. Rezbarska umjetnost upućuje na V stoljeće. Zastupljena tehnika je *opus pseudoquadratus*. Najvjerovatnije da je u istom stoljeću i izgrađena bazilika. O bazilici u Potocima kod Mostara ne može se mnogo reći kada je u pitanju njena arhitektura i način gradnje jer nije iskopana. Virovita rozeta koja okružuje jednu ploču unatar koje je prikazana ptica kako jede grožđe, kao i korintski kapitel ukazuje na V stoljeće (Basler 1986: 67). Bazilika u Cimu bila je solidne gradnje. Motivi akantus, vinova loza s grožđem, ribe, pleterni ornamenti (valovite, terasaste, troprutaste trake) upućuju da je prva crkva izgrađena ranije, možda u IV ili prvoj polovini V stoljeća. Ova bazilika specifična je u unutrašnjosti Dalmacije jer njen prezbiterij ima tri apside raspoređene kao list djeteline (Basler 1972: 73). Jedino joj je slična bazilika u Založju kod Bihaća (Čremošnik 1958: 123). Dvojna bazilika u Mogorjelu izgrađena je u jugozapadnom dijelu kompleksa. Podignuta je na ruševinama vile iz IV stoljeća. Od nalaza arhitekture pronađen je fragment nadvratnika koji je ujedno najljepši ostatak u bazilici Mogorjelo. Na tom fragmentu u visokom reljefu prikazana je vitica s lišćem i grozdovima, dok u lijevom uglu ptica kupi zrna grozda. Tu su također i četvrtasti stubovi i imposti (jedan s urezanim ornamentom) (Basler 1958: 52-55). Ova bazilika mogla je nastati u prvoj polovini V stoljeća. Dvije bazilike u Založju kod Bihaća od kojih je bazilika I izgrađena od ostataka ilirske i rimske arhitektonske građe, a na ruševinama naselja. Možda je izgrađena u IV stoljeću, ali u najezdi Vizigota vjerovatno je stradala pa je nova sagrađena tokom V stoljeća.

U sklopu brojnih službi Rimsko carstvo je imalo i svoju obavještajnu službu.⁷ Međutim, kada je vojska prestala biti ono što je bila u prva dva stoljeća, a posebno

---

⁶ To su bazilike s trojelnim predvorjem, naosom, oktogonalnim baptiserijem, memorijom i pomoćnim prostorom uz južni bok zgrade (lađe), s mnoštvom ranokršćanskih i orijentalnih motiva i simbolike.

⁷ N. B. Rankov, *The governor's men: the officium consularis in provincial administration*, u: A. Goldsworthy, I. Haynes, (ed.), *The Roman Army as a Community*, JRA Supplementary series 1999, 15 - 34.

poslije vojne anarhije i u toku IV stoljeća, obavještajnu ulogu preuzela je crkva. Crkveni službenici su “uhodili” svakoga onoga ko im je na bilo koji način smetao i o tome obavještavali rimske vlasti. Na taj način crkva je još više ojačala svoju poziciju, što će svakako imati za posljedicu razne vrste nezadovoljstva među ondašnjim stanovništvom, a samim tim dodatno produbiti krizu unutar Carstva. Uloga crkve bila je velika i u vjerskim sukobima Istoka i Zapada.

U drugoj deceniji V stoljeća značajno je porasla uloga Dalmacije kao nadbiskupskog središta, čiji je nadbiskup postao mitropolitom i susjednih oblasti, vjerovatno u provincijama Norik i Panonija. Salonitanski nadbiskup je proglašen za vikara Zapadnog Ilirika, poslije 417. godine, od strane Inoćentovog nasljednika Zosima (Gračanin 2008: 72). Sudeći na osnovu ovih imenovanja jasno se vidi da je provincija Dalmacija imala bolji i sigurniji položaj u odnosu na Panoniju. Tada je crkveni ager u Dalmaciji značajno povećan, dok je u Panoniji bio smanjen.

Broj biskupija na istočnom Jadranu, koje su formirane tokom IV stoljeća, vremenom je osjetno porastao, da bi polovinom VI stoljeća dostigle najveći broj (Cambi 2007: 114). Razlozi za to mogu se tražiti u konstantnim opasnostima od rata i nemogućnostima da se upravlja jednim većim crkvenim područjem. S tim u vezi je mitropolit Salone tražio da mu se umanju njegova biskupija, odnosno područje njegove uprave. Tako je došlo do formiranja tri nove biskupije (Suić 1976: 242).

ZAKLJUČAK

Rimska provincija Dalmacija, zahvaljujući svom geostrateškom položaju, u prvoj polovini V stoljeća, bila je u boljem političkom i privrednom položaju u odnosu na susjedne provincije, Panonije i Gornju Meziju. Osim susjednih provincija, Dalmacija je bila u boljem položaju u odnosu na ostale provincije koje su pripadale Zapadnom rimskom carstvu. U prilog tome svjedoči nam podatak da je vojni zapovjednik u Dalmaciji – Generid, bio zapovjednik trupa u Gornjoj Panoniji, Noriku i Reciji. Također, Politička kriza na Zapadu, “natjerala“ je majku zapadnog rimskog cara Valentijana III, Galu Placidiju da ustupi provinciju Dalmaciju Istočnom rimskom caru. Bez obzira na ustupanje Dalmacije Istočnom rimskom carstvu, ne može se reći da je ona u to vrijeme bila pošteđena barbarskih pritisaka. No, Dalmacija je ipak tokom prve polovine V stoljeća bila izvan barbarskog zaposjedanja i njihovog doseljavanja, dok su susjedne provincije Panonije i Mezija bile pod kontrolom barbara. Kada su u pitanju kulturne prilike u provinciji Dalmaciji, prva polovina V

stoljeća je vrijeme nesmetanog širenja kršćanstva u provinciji Dalmaciji o čemu svjedoči povećan broj biskupija. Ali, općenito posmatrajući kulturne prilike tog razdoblja u provinciji Dalmaciji, ne može se reći da je došlo do nekog napretka. Naprotiv, rimske kulturne tekovine bile su u konstantnom opadanju, što je vidljivo kroz latinski jezik koji se sve više vulgarizuje, zatim kroz arhitekturu i graditeljstvo - u odstupanjima od pravila u arhitekturi, nedostatku građevinskog materijala, smanjenom nivou zanatstva i svega onoga što su nekada nalagala klasična rimska pravila. Barbarski pritisci manifestovali su se i na cjelokupnu privredu, ali ipak, iako smanjenim intenzitetom rudnici su radili. Također, pomorska trgovina istočno - jadranskom obalom u to vrijeme bila je sigurnija i isplativija negoli kopnena. Etnička slika u provinciji Dalmaciji tokom prve polovine V stoljeća bila je u neznatnoj mjeri promijenjena. Njena transformacija nastupit će od druge polovine V stoljeća, kada će biti poremećeni i cjelokupni društveni odnosi.

IZVORI I LITERATURA

1. Cassiodorus Senator (1992), *Variae* (S. J. B. Barnish), Liverpool University Press
2. *Codex Iustinianus, Corpus iuris civilis* 2 (1895), ed. P. Kreuger, Berlin
3. Hieronymus (1910/1918), *Epistulae in: Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (ed. I. Hilber) Wien: Austrian Academy of Sciences
4. Jordanes (1982) *Getica*, tr. Th. Mommsen, MGH AA 5/1, München
5. Orosius Paulus (1964) *The Seven Books of History Against the Pagans*, in: *Fathers of the Church* 50 (tr. R. Deferrari), Washington
6. Paulinus (1888), *Epigramma*, ed. C. Schenkl, CSL 16 (1), Vienna
7. Priscus, *Fragmenta*, in: *The Fragmentary classicising historians of the Late Roman Empire* (tr. R. C. Blockley), Liverpool 1981-1983, 227 – 377.
8. Procopius Caesariensis (1905), *Bellum Vandalicum*, in: *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, (ed J. Haury), vol. I, Lipsiae
9. Zosimus (1982), *New history*, (tr. R.T Ridley), Sydney
10. Abramić, Mihovil (1991), "O povijesti Salone", u: *Antička Salona*, (ur. N. Cambi), Split
11. Andrić, Stanko (2002), "Južna Panonija u doba velike seobe naroda", *Scrinia Slavonica*, 2, 117-167.
12. Basler, Đuro (1958), "Bazilike na Mogorjelu", *Naše starine*, V, 45 -62.

13. Basler, Đuro (1972), *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo
14. Basler, Đuro (1984), "Kasnoantičko doba", u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo
15. Bojanovski, Ivo (1982), "Prilozi topografiji antičke Argentarije. Slučajni arheološki nalazi s područja Domavije I", *Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, 14, 137 – 183.
16. Cambi, Nenad (2007), *Das frühe Christentum, in Kroatien in der Antike*, Mainz
17. Cambi, Nenad (2014), *Počeci kršćanstva u Dalmaciji: povijesni aspekt*, Zagreb
18. Čremošnik, Irma (1958), "Arheološka istraživanja u okolini Bihaća", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XIII, 117-136.
19. Črnja, Zvane (1965), *Kulturna historija Hrvatske*, Zagreb
20. Drinkwater, John F. (1998), "The Usurpers Constantine III (407 – 411) and Jovinus, in: *Britannia*", 29, 269 - 298.
21. Drča, Branko (2005), "Jedna nesvakidašnja silikva iz Sirmijuma", *Numizmatičar*, 24-25, 141-142.
22. Gabričević, Branimir (1987), *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split
23. Gavrilović Vitas, Nadežda – Popović, Bojan (2015), "Kasnoantički domus u Skelanima", *Starinar*, n.s. knj. LXV, 197-220.
24. Glavaš, Tihomir (2006), "Sakralne građevine u širokobriješkom kraju od ranog kršćanstva do kraja srednjeg vijeka (IV.-XV.st)", u: *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu 1905.- 2005.*, Zbornik radova Franjevačkog samostana, Široki Brijeg, 23 - 47.
25. Gračanin, Hrvoje (2005), "Huni i južna Panonija", *Scrinia Slavonica*, sv. 5, br. 1, 9-47.
26. Gračanin, Hrvoje (2006), "Goti i južna Panonija", *Scrinia Slavonica*, sv. 6, br. 1, 83-126.
27. Gračanin, Hrvoje (2008), "Kršćanstvo i crkva u kontinentalnoj Hrvatskoj u ranom srednjem vijeku (VI – XI st.)", *Crkvena kulturna dobra*, 6, 70-84.
28. Imamović, Enver (1976), "Eksploatacija zlata i srebra u rimskoj provinciji Dalmaciji", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXI – XXVII, 7-27.
29. Imamović, Enver, (1985), "Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine", *Prilozi*, Časopis Instituta za istoriju u Sarajevu, XX/21, 31-52.

30. Imamović, Enver (2002), "Srebrenica i okolica u rimsko doba", *Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, XVII, 7-37.
31. Imamović, Mersiha (2016), "Provala Gota u rimsku provinciju Dalmaciju i njihov utjecaj na društveno – političke, privredne i kulturne tokove", *Historijska misao*, 2 (2), 31 – 66.
32. Kale, Edvard (1988), *Povijest civilizacija*, Zagreb
33. Katić, Miroslav (2003), "Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu", *Opuscula archaeologica*, 27, 523 - 528.
34. Kazanski, Michel - Ivanišević, Vujadin (2014), "Severni Ilirik i varvari u vreme seobe naroda (4-6. vek)", *Starinar*, LXIV, 131 – 160.
35. Kuosmanen, Päivi, (2013), *The Nature of Nomadic Power. Contacts between the Huns and the Romans during the Fourth and Fifth Centuries*, Finska
36. John H. W. G. Liebeschuetz (1998), *Barbarians and Bishops. Army Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford: Oxford University Press.
37. Matijašić, Robert (1993), "Starija povijest Istre i neki njezini odrazi na novije razdoblje", *Društvena istraživanja*, 6(7), br. 4-5, 569-585.
38. Matijašić, Robert (2001), "Anonimni Ravenjanin, Istra i biskupska Središta", *Acta Histriae*, 9, 285-294.
39. Miletić, Nada (1988), "Rani srednji vijek", u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 375 - 475.
40. Milovanović, Bebina (2013), "Soldiers, medals and military insignia on tombstones from Viminacium (Vojnici, odlikovanja i vojno znakovlje na nadgrobnim spomenicima iz Viminacija)", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., XLVI, 159 – 184.
41. Nagy, Tibor (1971), "The Last century of Pannonia in the Judgement of a New Monograph", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 19, Budimpešta, 299 -345.
42. Nistor, Ion (2002), *Istoria Românilor*, Bukurešt
43. Nikolanci, Mladen (1985), "Dalmatinska dinastija i propast Zapadnog Rimskog carstva", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu*, 18, 5 - 22.
44. Omerčević, Bego (2006), "Refleksije krize i propasti Rimskog carstva na prostore današnje Bosne i Hercegovine", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli*, 7, 115-125.
45. Omerčević, Bego (2007), "Rimska cesta Salona-Servitium", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli*, VIII, 17-33.

46. Omerčević, Bego (2010), *Bosna i Hercegovina u vrijeme kasne antike*, Tuzla 2010.
47. Omerčević, Bego – Imamović, Mersiha (2015), "Najstariji korijeni građanskog društva na tlu današnje Bosne i Hercegovine", *Historijska misao*, 1(1) 11 – 27.
48. Oost, Stewart I. (1968), "Galla Placidia and the Law", *Classical Philology*, 63, 114 – 121.
49. Posavec, Vladimir (2007), *Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julija Nepota*, Split
50. Sergejevski, Dimitrije (1959), "Bazilike u Nerezima i Docu", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s., XIV, 163 -173
51. Schmidt, Ludwig (1934), *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*, München
52. Suić, Mate (1976), *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*, Zagreb
53. Strika, Zvezdan (2004), "Kada i gdje se prvi put spominje zadarski biskup", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, 31-64.
54. Šišić, Ferdo (1916), *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873*, Zagreb
55. Šišić, Ferdo (1925), *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb
56. Škegro, Ante (1999), *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb
57. Tomasović, Nives (2014), "Eleusina-Lesina-Hvar", *Prilozi povijesti otoka Hvara*, XII, 59-84.
58. Turnbull, Stephen – Dennis, Peter (2004), *The Walls of Constantinople AD 324-1453*, Oxford
59. Vežić, Pavuša, (2011), "Dalmatinski trikonhosi", u: *Ars adriatica*, 1, 27–66.
60. Wolfram, Herwig, *History of the Goths* (tr. Thomas J. Dunlap), Berkeley-Los Angeles-London 1990.

THE SITUATION IN THE PROVINCE OF DALMATIA IN THE FIRST HALF OF THE FIFTH CENTURY

Summary

In Theodosius' division of the Roman Empire in AD 395 the Roman province of Dalmatia fell under the western part of the Roman Empire. Being at the crossroads of the eastern and western parts of the Empire, Dalmatia had a very unfavourable political position. Constant political turmoil between the East and the West could not have missed the province of Dalmatia. During the first half of the fifth century, the province of Dalmatia faced frequent barbarian invasions and, with the appearance of usurper emperors, who, with their violent rise to power, further deepened the crisis in the Western Empire. In 437 Galla Placidia, the mother of Valentinian III, the legitimate emperor of the Western Roman Empire ceded the province of Dalmatia to the emperor of the Eastern Roman Empire, Theodosius II, believing that in this way she would get his military, as well as political, support. Her idea was only partially successful. During the first half of the fifth century, there was an increased spread of Christianity in the territory of the province of Dalmatia. In the second half of the fifth century the province of Dalmatia faced new problems.

Key words: the Roman Empire, the Western Roman Empire, the Eastern Roman Empire, the province of Dalmatia, barbarians, Christianity

Adresa autora

Authors' address

Bego Omerčević

Univerzitet u Tuzli

Filozofski fakultet

bego.omercevic@untz.ba